

Anna Baranowska

"Biskup płocki Gedko (1206–1223).
Działalność kościelno–polityczna na
tle procesu emancypacji Kościoła
polskiego spod władzy książęcej",
Marek Szymaniak, Toruń 2007 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 99/1, 150-154

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Marek Szymaniak, *Biskup płocki Gedko (1206–1223). Działalność kościelno–polityczna na tle procesu emancypacji Kościoła polskiego spod władzy książęcej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

Andrzej Radziwiński dokonując przed kilkoma laty posumowania dotychczasowego stanu badań nad historią Kościoła w średniowiecznej Polsce i wskazując kierunki dalszych poszukiwań w tej dziedzinie napisał m.in.: „Poważniejsze badania nad polskim episkopatem średniowiecznym, którego efektem byłyby monograficzne ujęcia działalności poszczególnych biskupów, nadal pozostają jednym z ważniejszych postulatów w badaniach polskiego Kościoła w średniowieczu”¹. Zauważył, że biogramy opublikowane w „Polskim Słowniku Biograficznym” czy w opracowaniach Krzysztofa Rafała Prokopa to „co najwyżej punkt wyjścia, nie zaś efekt końcowy badań nad naszym średniowiecznym episkopatem”³.

W ostatnich latach powstały nowe ważne prace o hierarchach polskiego Kościoła, zarówno traktujące ogólnie o episkopacie (np. autorstwa Jacka Maciejewskiego czy Krzysztofa R. Prokopa), jak i poświęcone poszczególnym biskupom (monografia acybiskupa Kietlicza pióra Wojciecha Barana–Kozłowskiego). Niektóre — mam tu na myśli dzieło Marii Koczerskiej o Zbigniewie Oleśnickim — ukazały ich na czele całego duchownego gremium zawiadującego diecezją, przedstawiając również dokumenty i pracę kancelarii biskupiej⁴.

W cytowanym artykule⁵ Radziwiński podkreślił, że zaledwie garstka biskupów płockich doczekała się swoich ujęć biograficznych, mając na myśli Jakuba z Kurdwanowa⁶, Pawła Giżyckiego,

¹ A. Radziwiński, *Badania nad strukturami kościelnymi i duchowieństwem w Polsce średniowiecznej. Zarys problematyki*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 81.

² K. R. Prokop, *Poczet biskupów krakowskich*, Kraków 1999; idem, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000; idem, *Sybetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001; idem, *Polscy biskupi franciszkańscy, słownik biograficzny*, Kraków 2003; idem, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w. — szkice biograficzne*, Kraków 2003; idem, *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX wiek)*, Koszalin 2003.

³ A. Radziwiński, loc. cit.

⁴ K. R. Prokop, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (druga połowa XIII wieku — pierwsza połowa XVI w.)*, Kraków 2002; J. Maciejewski, *Episkopat polski doby dzielnicowej 1180–1320*, Kraków–Bydgoszcz 2003; W. Barana–Kozłowski, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz (1199–1219). Działalność kościelna i polityczna*, Poznań 2005; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004. Należy wspomnieć także o nieopublikowanych dotąd dysertacjach doktorskich: P. Pokory — *Pieczczę episkopatu polski w monarchii pierwszych Jagiellonów*, obronionej na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w 2004 r. oraz P. Chojnackiego — *Dokumenty i kancelaria biskupów płockich w późnym średniowieczu (1439–1522)*, obronionej na Uniwersytecie Warszawskim w 2005 r. a także zapowiedzieć artykuł A. Włoch *Dokumenty i kancelaria biskupa Piotra Wysza*, który ukaże się w „Studiach Źródłoznawczych” t. XLV.

⁵ A. Radziwiński, op. cit., s. 82.

⁶ Jednakże postać tego biskupa w istocie nie doczekała się jeszcze całościowej pracy na temat swego życia i działalności, choć poszczególne kwestie zostały podjęte przez takich badaczy jak Stanisław Zachorowski, Jerzy Kłoczowski i Leszek Zygnier. Vide: A. Swieżawski, *Jakub z Korzkwi*, PSB, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 357–358; S. Zachorowski, *Jakub biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396–1425*, Kraków 1915; J. Kłoczowski, *Biskup Jakub z Korzkwi (1396–1425) i próba restauracji Kościoła płockiego*, „Studia Płockie”, t. III, 1975, s. 99–118; L. Zygnier, *Początki kariery kościelnej Jakuba*

Erazma Ciołka oraz Jana Lubrańskiego⁷. Poświęcona biskupowi Gedce monografia Marka Szymaniaka jest zatem odpowiedzią na postulat wypełniania luk istniejących w znajomości polskiej hierarchii kościelnej wieków średnich, szczególnie w diecezji plockiej. Pogłębienie wiedzy na temat: a) pochodzenia postaci należących do episkopatu, b) ich formacji intelektualnej, c) więzi personalnych i formalnych, jakie łączyły ich z kręgami elity społecznej oraz z instytucjami i przedstawicielami władzy, tak duchownej, jak i państwowej, d) prowadzonej przez nich działalności kościelnej i politycznej — wszystko to potrzebne jest dla lepszego poznania i zrozumienia procesów toczących się w polskim Kościele w tym okresie, jego miejsca w Kościele powszechnym i roli odgrywanej w Polsce.

W swojej pracy Marek Szymaniak dokonuje rozliczenia z negatywną oceną, wystawioną Gedce Sasinowicowi najpierw przez Stosława Łagunę w pracy na temat pierwszej elekcji kapitulnej z 1207 r.⁸, a następnie przez zajmujących się sporem Henryka Kietlicza z księciem Władysławem Laskonogim bądź ogólnie postacią arcybiskupa — Władysława Abrahamy i Józefa Umieńskiego⁹. Ze złą opinią, jaka przyłgnęła do postaci skonfliktowanego ze swym metropolitą biskupa plockiego, nikt dotychczas nie spróbował się zmierzyć. Ostatnio powielił ją, w nieco tylko złagodzony sposób, Wojciech Baran–Kozłowski w najnowszej monografii poświęconej Kietliczowi¹⁰. Tymczasem uwagi o konieczność rewizji „też ujemnej i niesprawiedliwej charakterystyki” zgłaszał już Roman Grodecki pisząc w „Polskim Słowniku Biograficznym”, że „postać Gedki zasługuje na monografię, która by sobie z góry założyła cele rewizjonistyczne”¹¹.

Antagonizm między Henrykiem Kietliczem i Gedką Sasinowicem tłumaczono dawniej zdecydowanie odmiennymi postawami obu hierarchów wobec nurtu przemian zachodzących w Kościele. W Gedce widziano czołową postać stronnictwa wrogiego ideom gregoriańskim, a szczególnie wprowadzaniu celibatu wśród duchowieństwa. Konfrontując ten osąd z przekazem źródeł, Marek Szymaniak wsparł swą próbę nowego spojrzenia na biskupa plockiego i jego działalność dotychczasowymi badaniami nad recepcją zasad reformy gregoriańskiej na terenie metropolii gnieźnieńskiej¹². Dało mu to punkt odniesienia do sformułowania własnej oceny postaw metropolity i jego sufragana, różniącej się od opinii Wojciecha Barana–Kozłowskiego i jego poprzedników.

z *Kurdwanowa herbu Syrokomla*, [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 197–214. Zapowiedź przygotowywanej przez L. Zygnera pracy pt. *Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla, biskup plocki (1396–1425)* znajduje się w jego artykule pt. *Stellung und Rolle der Bischöfe in spätmittelalterlichen Plock (14.–15. Jahrhundert)*, [w:] *Bischof und Bürger. Herrschaftsbeziehungen in den Katedralenstädten des Hoch- und Spätmittelalters*, oprac. U. Griene, N. Kruppa, S. Pätzold, (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 206 = Studien zur Germania Sacra, 26), Göttingen 2004, s. 277, przypis 56.

⁷ W. Graczyk, *Paweł Giżycki. Biskup plocki (1439–1463)*, Płock 1999; P. Chojnacki, *Biskup plocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, [w:] *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza. Studia*, red. M. Koczerska, „Fasciculi Historici Novi”, t. IV, Warszawa 2001; L. Zygnier, *Droga Pawła Giżyckiego do biskupstwa plockiego*, „Notatki Plockie”, t. II, 1996, s. 3–10; H. Folewarski, *Erazm Ciołek, biskup i dyplomata*, Warszawa 1935; Z. Zyglerowski, *Jan Lubrański biskup plocki*, „Nasza Przeszłość” t. LXXXII, 1994, s. 97–113.

⁸ S. Eaguna, *Dwie elekcje*, [1878], [w:] *Pisma Stosława Łaguny*, wyd. J. Bieliowski, Warszawa 1915 r., s. 183 n.

⁹ W. Abraham, *Pierwszy spór kościelno–polityczny w Polsce*, RAU whf, t. XXXII, 1895, s. 305–306; J. Umieński, *Henryk arcybiskup gnieźnieński zwany Kietliczem*, Lublin 1926.

¹⁰ W. Baran–Kozłowski, op. cit., 227–230, 242.

¹¹ R. Grodecki, *Gedko*, PSB, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 369.

¹² Problematyką tą zajmował się ostatnio K. Skwierczyński, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII w.*, Wrocław 2005.

Monografia, poza wstępem, w którym wyjaśniono jej temat i cel oraz przedstawiono stan badań nad omawianą problematyką, zawiera trzy rozdziały. Początkowy, zatytułowany „Kościół w dobie przemian (XI — początek XIII wieku)”, jest rozbudowanym wprowadzeniem do zasadniczej partii opracowania i dzieli się na dwie części. W pierwszej z nich przedstawiony został „Ruch reformy gregoriańskiej na Zachodzie Europy”, w drugiej „Biskupstwo płockie na tle dziejów polskiego Kościoła przed pontyfikatem Gedki” od momentu jego założenia w 1075 r. W efekcie wstępna część pracy jest zbyt obszerna — stanowiąc łącznie niespełna 30% tekstu (92 z 326 stron).

Rozdział drugi poświęcony już samemu Gedce nosi tytuł: „Droga do biskupstwa”. Analizując jego wspinanie się po szczeblach kariery kościelnej autor nie mógł nie posłużyć się narzędziem opracowanym przez Andrzeja Radziwińskiego w oparciu o studia nad drogą do godności biskupa płockiego w późnym średniowieczu¹³. Formularz badawczy, zwracający uwagę na takie — w większości nieformalne — czynniki jak pochodzenie społeczne i terytorialne, wykształcenie, związki z ośrodkami władzy kościelnej i państwowej, funkcje sprawowane uprzednio przez kandydata do sakry biskupiej, zyskał sobie prawo obywatelstwa w nauce historycznej. Z powodzeniem zastosowali go w swoich książkach np. Jacek Maciejewski i Wojciech Baran–Kozłowski, a obecnie Marek Szymaniak. Należy odnotować, że podobnie jak Jacek Maciejewski, autor niniejszej monografii wzbogacił formularz o czynniki prawne, czyli wiek kandydata, odebrane święcenia, legalne pochodzenie, zachowywanie celibatu (edukacja pojawiła się już we wcześniejszym zestawieniu), nie negując jednak, iż zasadnicze dla nominacji były tu względy nieformalne.

Autor analizuje, czy Gedko spełniał prawne wymogi dla uzyskania sakry biskupiej, opisuje jego rodowód i krąg rodzinny, wcześniejszą karierę duchowną oraz okoliczności nominacji. W tym miejscu wypada wspomnieć o mankamencie książki, jakim jest brak drzewa genealogicznego rodu Powalów, z którego — jak udowodnili Władysław S e m k o w i c z, a następnie Janusz B i e n i a k — wywodził się biskup płocki¹⁴. Jego współrodowcami były znaczące osobistości zaczynając od pradziada — komesa Wojsława, stryja — wojewody mazowieckiego Żyry czy stryjecznego stryja — pasterza diecezji krakowskiej Gedki Trojanowica, który odegrał ważną rolę w karierze swego krewniaka — imiennika, wprowadzając go do krakowskiej kapituły katedralnej. Ciotecznym bratem Gedki był również urodzony z nieznanego z imienia Powalówny namiestnik Pomorza Gdańskiego Sambor I. Rozrodzenie Powalów nie ułatwia czytelnikowi szybkiej orientacji w rodzinnych powiązaniach płockiego hierarchy bez pomocy tablicy genealogicznej.

Rozdział trzeci traktujący o działaniach Gedki jako biskupa jest podzielony na dwie części. Pierwsza dotyczy jego aktywności na terenie własnej diecezji, druga — na forum ogólnopolskim, m.in. udziału w krakowskiej elekcji kapitulnej w 1207 r. Analizując działalność Gedki autor dochodzi do wniosku, że uformowany intelektualnie w krakowskim kręgu kościelnym hierarcha „nie był przeciwnikiem nowych prądów reformatorskich” (s. 263), raczej przeciwnikiem gwałtownego ich wprowadzania. Dla przykładu: jedną spośród zarzucanych mu przez Henryka Kietlicza przed sądem papieskim przewin — opieszalność w piętnowaniu małżeństw wśród podległych Gedce księży, Szymaniak traktuje raczej jako roztropność we wprowadzaniu tak poważnych zmian, dopuszczaną

¹³ A. R a d z i m i ń s k i, *Droga do biskupstwa płockiego w XIV i I. połowie XV w.*, [w:] *Personae. Colligationes. Facta*, red. J. B i e n i a k et al., Toruń 1991, s. 74–80.

¹⁴ Błędny przekaz Długosza, jakoby Gedko wywodził się z małopolskich Gryfitów (*Vita episcoporum Ploccensium*, wyd. W. K ę t r z y ń s k i, MPH, t. VI, Kraków 1894, s. 603) przyjmował m.in. S. Ł a g u n a, op. cit., s. 183 n.; W. S e m k o w i c z, *Ród Powalów*, [w:] *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności wydziału historyczno-filozoficznego*, t. XIX, 1914, nr 3, s. 19–20. Tablicę genealogiczną rodu Gedki opracował J. B i e n i a k, *Kościelna Wieś i jej dziedzice w średniowieczu*, [w:] *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze*, Łódź 1994, po s. 106.

zresztą przez IV sobór laterański. Autor widzi w osobie Gedki „ordynariusza przejętego wypełnianiem obowiązków, jakie nakładała na niego konsekracja biskupia” (s. 263), strzegącego uprawnień należnych jemu oraz współpracującej z nim plockiej kapitule przed nadużywającym swej władzy metropolitą¹⁵.

Tego, że emancypacja Kościoła spod władzy książęcej nie była ideą obcą biskupowi każe domyślać się osądzenie wraz z kapitułą plocką kanonika, który pozwał innego duchownego przed sąd świecki. Z kolei przejawem umiejętności przeciwstawienia się miejscowej elicie politycznej jest postawa Gedki w długotrwałym sporze o tzw. kościół Wojsławowej, toczonym między biskupstwem a rodem Powalów. Autor stawia tezę, że Gedko walczył o tę świątynię z własnymi współrodowcami chcąc osadzić przy niej norbertanki lub też założyć przy istniejącym już klasztorze żeńskim klasztor męski. O szerszych horyzontach Gedki świadczyłaby jego działalność wpisująca się w plany mocniejszego zaangażowania strony polskiej w dzieło chrystianizacji Prus (Szymaniak szczegółowo omawia zagadnienie darowizny części obszaru diecezji plockiej dokonanej przez Gedkę w 1222 r. na rzecz biskupa pruskiego Chrystiana, podkreślając ograniczony terytorialnie i czasowo charakter cesji).

Według autora zarzuty stawiane Gedce przez Henryka Kietlicza wobec papieża Honoriusza III były raczej wynikiem zdrażnień istniejących między obydwojema biskupami niż skutkiem rzeczywistych zaniedbań jego sufragana. Szymaniak spróbował odnaleźć inne możliwe przyczyny złych stosunków między hierarchami. Wskazał na rodowy i *stricte* polityczny charakter przyczyn konfliktu, doszukując się jego podłoża m.in. w tym, że zanim doszło do sporu Kietlicza z Władysławem Laskonogim i wsparcia przez tego pierwszego tzw. ligi młodszych książąt, arcybiskup i jego współrodowiec Henryk (zapewne ojciec lub stryj), byli związani z książętami Wielkopolski. Tymczasem przedstawiciele rodu Powalów wspierali Kazimierza Sprawiedliwego, a później jego synów: Leszka Białego i Konrada. Klęska wywołanego przez kasztelana krakowskiego Henryka Kietlicza (stronnika Mieszka Starego jeszcze z czasów jego rządów w dzielnicy senioralnej) buntu przeciwko najmłodszemu synowi Krzywoustego, wywołała zapewne wrogie nastawienie wobec stronników zwycięskiego władcy. O tym, że był wśród nich ówczesny prepozyt krakowski Gedko, świadczy choćby jego późniejsze przejście na biskupstwo plockie. Autor odrzucił pogląd Stosława Łaguny, że awans był formą pozbycia się Gedki z Krakowa. Wskazanie go na duszpasterza w dzielnicy, z którą blisko związany był ród Powalów i nad którą niedawno przejął władzę książę Konrad należy uznać za wyraz zaufania, a nie za oznakę utraty znaczenia i przychylności książęcej (s. 151).

Zdaniem Szymaniaka złe stosunki między biskupami miały być pośrednio konsekwencją utraty tronu pryncypackiego przez Władysława Laskonogiego. Oznaczała ona dla Kietlicza konieczność zbliżenia z Kazimierzowiczami po to, aby nie dopuścić osłabienia pozycji arcybiskupa na rzecz biskupów krakowskiego i plockiego (s. 277). Musiało to doprowadzić do konfliktu ambitnego metropolity z biskupem, który wystąpiłby w obronie swej niezależnej pozycji. Argumenty te budzą jednak wątpliwości. Wydaje się, że Kietlicz, dążący do znaczącego zwiększenia swojej władzy kościelnej oraz wpływów politycznych, prędzej czy później popadłby w zatarg z niechętnym takiej postawie Gedką, nawet gdyby godność princepsa pozostała w rękach Laskonogiego. Poza tym nie doszło do sporu arcybiskupa z mistrzem Wincentym zwanym Kadłubkiem, a ten jako biskup krakowski związany z księciem Leszkiem Białym, również stanowił potencjalne zagrożenie dla pozycji metropolity.

¹⁵ Z kolei W. Baran-Kozłowski, podobnie jak wcześniej J. Umiński uznał dokument papieża Honoriusza III z 16 czerwca 1218 (*Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, wyd. J. K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 199) zawierający listę zarzutów stawianych sobie nawzajem przez Henryka Kietlicza i Gedkę oraz polecający arcybiskupowi doprowadzenie do poprawy stosunków kościelnych w diecezji plockiej (jednakże uczciwie i zgodnie z przepisami prawa kanonicznego) za przegraną biskupa plockiego i jego kapituły (J. Umiński, op. cit., s. 199–200; W. Baran-Kozłowski, op. cit., s. 228–230).

Podsumowując — należy z zadowoleniem przyjąć fakt, że postać Gedki doczekała się własnej monografii, której autor w udany sposób dokonał postulowanej przed laty rewizji negatywnych opinii na temat tego biskupa. Z przeprowadzonych przez Marka Szymaniaka badań wynika, że hierarchów polskiego Kościoła początku XIII w. nie można łatwo podzielić według kryterium ich stosunku do nurtu reformy kościelnej. Wnioski, jakie na temat działalności Gedki wysnuwa autor są dobrze osadzone w źródłach. Szymaniak powstrzymuje się od budowania piętrowych hipotez, o co łatwo dysponując tak skromnymi materiałami źródłowymi. Mimo całego ich niedostatku potrafi skutecznie wykazać tendencyjność sądów wcześniejszych badaczy, nie ulegając przy tym pokusie szczególnego wybielania opisywanej przez siebie postaci. W monografii poświęconej jednemu hierarsze w ciekawy sposób przedstawia zmiany zachodzące w polskim Kościele, umiejętnie wiążąc je z polityczną gmatwaniną panującą w podzielonej Polsce. Ceną jest jednak zachwianie proporcji książki.

Anna Baranowska
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Edward Opałiński, *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2007, s. 401, bibliografia, tabele, indeks osób.

Badania nad elitami i konstruowanie teorii elit podjęte zostały na przełomie XIX i XX w. początkowo dzięki pracom głównie włoskich socjologów (Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca), do których dołączył, wykładający we Włoszech socjolog niemiecki, Robert Michels. W XX w. tematykę tę podjęli socjologowie amerykańscy Charles Wright Mills i Harold D. Lasswell, a także Hiszpan José Ortega y Gasset, który w swej słynnej książce o buncie mas („La rebelion de las masas”, Madrid 1930) ostrzegał przed katastrofalnym dla cywilizacji atakiem na elity. W badaniach nad elitami przeważała tematyka władzy i podziału społeczeństw na rządzących i rządzonych, powiązana z aktualnymi wydarzeniami i ruchami społeczno-politycznymi; problem elit intelektualnych i ich roli w rozwoju kultury mniej pasjonował badaczy. Podejmowane były za to kwestie uwarunkowań przynależności do elit, mechanizmów ich kształtowania się. Pareto uważał, że decydują tu walory intelektualne danego człowieka. Mosca, Michels a także Max Weber przynależność konkretnego osobnika do elity utożsamiali z jego niezwykłością przejawiającą się w sferze psychicznej. Również wedle Ortegi y Gasset właściwości intelektualne i moralne człowieka decydują o jego miejscu wśród elity. Natomiast Lasswell oraz Mills przynależność do elity łączyli z zajmowaną pozycją w strukturze społeczno-politycznej, gospodarczej, naukowej itp. danego społeczeństwa.

Edward Opałiński nie odnosi się do teoretycznych rozważań i sporów nie tylko międzynarodowych, ale i krajowych. Nie podejmuje dyskusji na temat genezy, struktury i funkcjonowania grup magnackich w dawnej Rzeczypospolitej, jaka się toczyła w latach siedemdziesiątych XX w.¹ Mil-

¹ Cf. M. in. *Magnateria polska jako warstwa*, wyd. W. Czaplinski, A. Kersten, Toruń 1974; A. Kersten, *Les magnats — élite de la société nobiliaire*, „Acta Poloniae Historica” t. XXXVI, 1977, s. 119–133.